

Om språket som bygger en bro mellan det personliga och det gemensamma

av Bengt-Åke Wennberg

Vi uppfattade Monicas och mina texter och rapporter som ”färskvara”. De formades utifrån våra aktuella funderingar. De bygger på uppdrag vi håller på med, på texter vi just läst, på samtal vi har fört och på de resonemang som vi för tillfället vill vara med att skapa. De är därför djupt personliga även om de egentligen behandlar allmängiltiga ämnen och frågor.

Det är just för att vi genom texterna söker knyta samman det individuella, enskilda och personliga med det kollektiva och det gemensamma som det känns meningsfullt för oss att skriva dem. Genom att skriva texterna *övar vi oss* i att förstå och beskriva hur de livsförhållanden vi alla är med att skapa påverkar våra individuella val och strategier – men också hur enskilda personers individuella val och strategier påverkar våra gemensamma livsförhållanden.

Genom sin karaktär av färskvara liknar våra texter andra typer av texter och utsagor som också förekommer i samhället. När man tar del av våra texter kan de således lätt förväxlas med tidningsartiklar, bloggar, reportage, politiska kommentarer etc. Man kan läsa dem som forskningsrapporter och studier. Man kan också se dem som propagandistiska försök

att föra fram olika idéer och modeller och att försöka "sälja" vissa åsikter och lösningar i konkurrens med andra.

Vi får ofta negativa kommentarer från dem som läser texterna på detta sätt. De påpekar att texterna visserligen är intressanta men att de inte duger för dessa ändamål.

Texterna kräver allt för mycket eftertanke och reflektion. De tar för lång tid att läsa. Resonemangen är visserligen inte svåra och språket relativt lättbegripligt. Tankarna är inte komplicerade men de är annorlunda och svåra att tillämpa i samtal med andra. Det är därför vi haft våra abonnentmöten.

Texterna följer inte konventioner för hur man i allmänhet gör studier och presenterar slutsatser. Man påpekar också med rätta att det skulle ta allt för lång tid och kräva allt för många samtal för att våra basala tankar skall få genomslag. Vi har därför med tiden tvingats inse att våra texter aldrig kan bli "bestsellers".

Eftersom de inte följer det som i samhället kallas "mainstream" när det gäller textproduktion så fungerar de också dåligt för dem som söker en stabil yttre plattform som stöd för sin egen interna argumentation. De är således i allmänhet inte användbara som auktoritativa källor eller referenser i samhällsdebatten. Man kan bli deprimerad för mindre. Ändå fortsätter vi.

Vi fortsätter för att vi är mycket säkra på att våra texter innehåller välgrundade resonemang. Vi vet också av erfarenhet att de duger för att medverka till skapandet av välgrundade samtal. Vi får också många positiva gensvar på grunddragen i tänkandet. Eftersom vi själva är övertygade om värdet i våra resonemang har vi grubblat en hel del över de svårigheter som tycks finnas när det gäller att få en mer allmän spridning av texterna. Vi har därvid funnit två skäl till att våra texter inte "passar in" i det offentliga samtalet. Vi tycker att dessa är värda att redovisas närmare och tas upp på denna framtidskonferens.

Det första skälet är att texterna inte är skrivna i en stil som är förenlig med hur man för samtal och diskussioner i dagens samhälle och verksamheter. Våra texter lyfter uppenbarligen fram och behandlar frågor som gjorts osynliga och obeaktade i samhällsdebatt, diskussioner och resonemang.

Vi försöker föra *systemiska resonemang*. Vi tror att våra resonemang därför upplevs aparta och svåra att ta till sig eftersom synen på "system" skiljer sig åt och på grund av att systemiska resonemang är ovanliga. Det system vi refererar till är "sociala system" vilka till sin natur skiljer sig åt från de system man finner i naturen och som skapas genom tekniken. Vi möter därför motstånd och försvarsmekanismer genom att det etablerade språkbruket ser annorlunda ut. Jag skall här nämna några:

- Den massmediala kulturen
- Den etablerade doxan
- Den egocentrerade attityden
- Vanmakt, förvirring och osäkerhet
- Statens roll, det politiska samtalet och den Durkheimiska ansatsen
- Storebror har förändrats

Jag skall därefter reflektera över

- Möjligheter till en transformation
- Bort från den gamla nationalstaten
- Mot ett nytt styrelseskick
- Det sociala systemtänkandet
- Den nya vokabulären

Inverkan av den massmediala kulturen

De flesta texter och utsagor som produceras i vårt samhälle är flyktiga. De ger en stunds underhållning. De konsumeras snabbt och glöms snart bort. Dagens kulturprodukter utformas för maximal effekt och omedelbar glömska. De skall snabbt kunna ersättas av andra – ofta motstridiga – nyheter så att upplagesiffrorna kan hållas uppe.

Vi tänkte oss från början att denna tendens egentligen bara reflekterade att dagens människa led av tidsbrist. Vi trodde att Kunskapsabonnementet skulle kunna fungera som en retreat – en "time out". Vår ambition var till en början att skapa tillfällen för oss alla att samla tankarna, reflektera och få möjlighet att väga olika argument mot varandra. Därmed skulle det också gå att producera texter som var anpassade till det vardagliga livet och de samtal som där fördes.

Tidsbristen har emellertid inte visat sig vara det grundläggande problemet. Problemet tycks vara att dagens människor egentligen aldrig "hinner med". Det förekommer en allt snabbare "ordväxling". I argumentation och presentationer används ständigt nya och annorlunda begrepp och formuleringar för åsikter och resonemang som på djupet är desamma som de alltid har varit. Forskningsresultat och "metoder" som vi känt till sedan decennier presenteras som "nyheter".

Skälet till att prestera sådana illusionsnummer verkar vara att man i dagens massmediala kultur måste positionera sig. För att synas i mängden måste inläggen vara skarpa och chockerande snarare än väl genomtänkta och välgrundade. Rapporter och texter måste innehålla "punch lines".

Att forma sin text så att den blir intressant och slående är naturligtvis inget fel. Problemet med den massmediala kulturen är emellertid att även den som har något ganska trivialt att säga med språkets hjälp måste göra det "nytt och intressant". Att sortera agnarna från vetet i dagens informationsflöde är därför mycket tidsödande och kräver stor beläsenhet hos den som tar del av texterna och utsagorna.

Få av oss är så belästa att vi klarar detta. Få av oss har den tid som behövs. För att inte bli överlastade och för att skydda vår mentala hälsa tvingas vi därför skapa speciella strategier för att hantera denna situation. En vanlig strategi som jag själv tillämpar är "surfandet". Man tillägnar sig en ytlig läsart som gör att man kan ta till sig vad som står men inte egentligen vad som faktiskt sägs.

Genom att allt fler tvingas tillämpa denna läsart skapas en ond cirkel. När läsarna väljer att "surfa" så måste också författare och presentatörer anpassa sig till detta. För att kunna vidmakthålla den nödvändiga kontakten med surfarna kan ingen samhällsdebattör – politiker, redaktör eller forskare – ta risken att söka sig ner under ytan. Texterna måste bli allt mer koncentrerade, ytliga och snabblästa.

Betydelsen av doxan

Man brukar med "doxa" mena ett språkbruk som kan kallas "common sense". Doxan reflekterar den gemensamma inställning som färgar all

reflektion. Eftersom texter lätt skall konsumeras och ge utrymme för ständigt nya texter och formuleringar så fångas samhällsdebatten och diskussionen ofta i en doxa som består av triviala tankar, i allmänt accepterade tankar och i tankar som varken väcker eller behöver några reflektioner eftersom de betraktas som självklarheter. De behöver i likhet med axiom inte bevisas eller argumenteras för.

Doxan är motsvarigheten till surfarens vattenyta. Användningen av en viss och välkänd doxa håller den offentliga diskursen på en nivå som kan betecknas som "outgrundlig klarhet". Läsare och åhörare "känner igen sig" – inte i ämnet utan i språkbruket. Som läsare upplever man en illusorisk känsla av att trygghet. Genom att man känner igen och förstår språket tror man sig också om att "veta" och "förstå" den fråga det handlar om.

En sådan personlig trygghetskänsla kan upprätthållas så länge som resonemangens ursprung förblir förborgade. Rubbas tryggheten förkastas i allmänhet budskapet och budbäraren. Dagens elit aktar sig därför för att utmana denna trygghet. Man skulle då inte få några läsare och tillskyndare. Alltså; ju färre ord och komplexa resonemang som de politiska talen innehåller, desto mindre riskerar de att inspirera till farliga tankar. Här skiljer sig våra texter radikalt från vad som vanligen presenteras inom den massmediala kulturen.

Våra texter ifrågasätter ofta det påstått "uppenbara". De försöker lyfta fram det som brukar utelämnas. De försöker skapa uppmärksamhet för aspekter som brukar ignoreras eller förbigås med tystnad. Självklart blir därför våra texter "omöjliga" att läsa för dem som vill "surfa".

Vi närmar oss därmed det andra skälet till att våra texter kan vara svåra att ta till sig. Det verkar nämligen vara så att det i allmänhet är det som kan ses som *det gemensamma* – det vill säga sådana skeenden som vi alla medverkar till och som har betydelse för frågan – som av något outgrundligt skäl är utelämnade ur resonemangen.

De sociala processer som är i spel verkar bli osynliggjorda just genom den doxa som tillämpas. Det gemensamma blir antingen *egocentrerat* eller *mystifierat*. Det är således inte utelämnat av en tillfällighet eller av okunnighet. Det blir i allmänhet medvetet uttraderat och mentalt blockerat som varande ointressant och/eller oförståeligt.

Den egocentrerade världen

Offentligheten har i dag utvecklat ett språk som tillåter att privata känsloupplevelser delas och jämförs offentligt. Det "subjektiva" var en gång synonymt med det utsägliga, det svåra och det som inte kunde delas med andra. Kurser i personlig utveckling, dokusåpor och pratshower i TV – som exempel Dr Phils och Oprah Winfreys – överbryggar i dag klyftan mellan privat och offentligt. Dagstidningarna är i dag fyllda med reportage om personer som lider eller är utsatta för orättvisor och kränkningar.

Den vokabulär som används i dessa aktiviteter innebär inte bara att aktörer och åskådare kan tala om vad de känner. När vokabulären väl är etablerad kan denna typ av subjektiva upplevelser av oss alla andra – det vill säga "publiken" – *behandlas som objekt* som kan sökas, finnas, granskas och diskuteras. Vokabulären gör det således möjligt att skapa samtal kring denna typ av upplevelser och "privata" problem som gör oss till *åskådare* snarare än aktiva medmänniskor. Detta skiljer sig från det som Sven-Erik Liedman ser som grunden för mänsklig solidaritet – nämligen *att se sig själv i andra*.

Istället för solidaritet skapar denna typ av samtal en helt annan sorts gemenskap. Gemenskapen uppstår genom att de som deltar förenas av sin självupptagenhet och självbespeglning. Vad medlemmarna i en sådan gemenskap har gemensamt är att var och en av dem lider i ensamhet. Ingen av dem räknar med att tillsammans med andra kunna påverka eller på en djupare nivå förstå den sociala omvärld – det vill säga den värld som de själva i samspelet med oss alla andra skapat de situationer de säger sig lida av.

Användningen av den vokabulär som utvecklas i pratshower och i kurser i personlig utveckling och "självmedvetenhet" hjälper således enligt vår mening till att göra världen egocentrerad. Samtalen tycks frambesvärja en magisk känsla av att man som enskild individ kan – och med andras psykologiska stöd borde kunna – *hantera situationen på egen hand*. Reaktionen och upplevelser som enligt vår uppfattning har sin förankring i det sociala systemet beskrivs således som *något som måste tacklas individuellt*.

Summan av kardemumman blir att man genom de resonemang som förs får intrycket att man har lidit därför att man inte varit nog skicklig och kunnig för att avvärja lidandet. Det sociala system som vi alla medverkar till att skapa har radikalt avförts från dagordningen. Det har rättare sagt aldrig tillåtits att stå där. Det tomrum som uppstått har fyllts med klander och fördömanden av individens olämplighet och oduglighet.

I en notis i GP den 6 augusti 2006 refereras till Alexander Perski på Statens Institut för psykosocial medicin. Perski är en auktoritet på så kallad "utbrändhet". Artikeln handlar om varför semestern för många inte ger den återhämtning och vila som behövs för att stå ut med ännu ett år i ekorrhjulet. Så här låter det:

Problemet med Dig – och med allt för många andra pliktrogna svenskar – är att du inte tog signalerna på allvar redan i våras...

De som tagit signalerna på riktigt allvar och satsat på att använda semestern för att skapa ett annorlunda liv lyckas bättre.

*– Man måste fundera över hela livssituationen säger Alexander Perski, med tung betoning på **hela**.*

– Stressen i kroppen är en reaktion på obalans. Vi klarar mycket. Lyckas oftast kompensera över veckoslutet eller semestern. De som inte klarar sig är de som bara kör på – sju dagar i veckan.

Temat om individens skuld till sina problem är genomgående i hela artikeln. Cheferna är viktiga men stressreaktionen är en följd av livsproblem som man borde kunna klara själv. Reportern påstår att Perski säger att hemligheten för att komma i balans är att skaffa utrymme för återhämtning, mer sömn, mer egen tid.

Vi känner väl till Perskis forskning. Vi tror inte att Perski egentligen menar vad som sägs i artikeln. Han har säkert mycket djupare kunskaper om problemens karaktär. Resonemangen i artikeln följer istället en "stor diskurs". Journalisten väljer ut och skriver det denne förväntas skriva.

Hon skriver sådant som stämmer med vad som vanligen sägs och är förenligt med det som läsarna accepterar och förstår. Hon utesluter och osynliggör de mer komplicerade resonemang om det sociala systemets inverkan som Perski sannolikt också skulle vilja föra fram.

Vanmakt, förvirring och osäkerhet

Mycket tyder på att stress och andra individuella reaktioner inte är så individuella som vi tror. Vi lever i språket och får vår identitet genom språket. Alla människor gör förstås sitt bästa för att finna en rimlig och för dem själva förnuftig strategi för att hantera sin livssituation.

Livssituationen både så som den faktiskt är och så som den uppfattas av individen är emellertid inget som denne skapar på egen hand. Livssituationen och tolkningen av den formas i samspel mellan individen och andra. Livssituationen formas i och genom det sociala system vi alla bidrar till och formas av. Detta är inte några underliga eller främmande tankar.

Alla vill naturligtvis få tillgång till beskydd, kollektiva försäkringar, rättvis fördelning av resurser och möjligheten att genom det gemensamma hävda och konfrontera omoraliska och destruktiva handlingar av sådana som inte respekterar det gemensamma intresset. Vi är också övertygade om att människor som kan skilja mellan gott och ont inte kan finna sig i arrangemang – inte ens bekväma och behagliga arrangemang – som inte låter dem vara med att påverka och ta ställning till vad som är rätt och fel i gemensamma frågor.

Att vara del av en gemenskap och medborgare i ett samhälle handlar inte bara om att utnyttja lagstiftningen för att skydda eller gynna sig själv. Det innebär också att vara delaktig i och ta ansvar för lagarnas utformning och se till att de regler och lagar som redan utformats återspeglar rättvisans principer. Man måste vara solidarisk med andra. Bara en person som uppfyller sådana krav kan kallas "medborgare". Med tanke på att vi alla har denna kunskap och insikt är det således förvånande att det visas ett allt minskande intresse för våra gemensamma/delade angelägenheter.

Vi kan heller inte skylla på att vi saknar yttre förutsättningar för att delta i sådana samtal. Medborgarens särskilda kännetecken är enligt Aristoteles att *han har rätt att delta* i den rådgivande eller juridiska administrationen. Vi har därför i våra västliga samhällen under lång tid utvecklat en kunskap och en förståelse för hur den gemensamma styrningen skall gå till. Vi har institutioner och arbetsformer som syftar till

att säkerställa att det gemensamma intresset tillvaratas och att individen ges möjlighet att vara delaktig i administrationen av gemenskapen.

Att denna rätt inte utkrävs och tillämpas hårdare är därför märkligt. Vår slutsats är därför att ointresset inte vittnar om likgiltighet. Det vittnar snarare om *vanmakt och förvirring*. Vi tror att passiviteten kan härledas till den obestämdhet och flytande karaktär som samhället av i dag karaktäriseras av. Ett begrepp för denna nya situation är social komplexitet. Det är denna komplexitet vi inte förmår hantera.

En viktig aspekt av just detta problem är att den vokabulär/doxa som finns tillgänglig helt enkelt inte verkar medge att de samtal och gemensamma överväganden som behövs för att komma till rätta med denna komplexitet inte kan genomföras. Den vokabulär som vi utvecklat under industrisamhällets epok inte är anpassad för dagens förhållanden. Detta skapar motstridiga och missvisande resonemang, osäkerhet, otrygghet och ovisshet. Detta medför i sin tur att man som medborgare passiviserar eller drabbas av desperation och aggressioner.

Statens roll, det politiska samtalet och den Durkheimiska ansatsen

Vad är det då för vokabulär som inte längre fungerar? Det är uppenbarligen en vokabulär som utgår från förekomsten av en över- och underordning. Denna har växt fram som en följd av det inflytande som sociologen Emile Durkheim har haft på föreställningarna om vad som "styr" individens agerande. Durkheim hävdade att det var samhällets överordnade struktur, bestämmelser, maktförhållanden och ideologi som medför det agerande som individerna uppvisar.

Det har därvid setts som nödvändigt att denna struktur och dess makt-havare är "goda". Vi lever därför i en tid då individen *underordnar sig* staten – och de personer som representerar denna – mot att staten och dess representanter *tar ansvar* för att skapa stabilitet, rättvisa, säkerhet och trygghet för individen. Man kan tala om förekomsten av ett demokratiskt "kontrakt" där individen ger upp en del av sin frihet för att i utbyte få statens stöd och genom staten ges möjlighet att påverka det gemensamma skeendet.

Problemet är att staten och dess representanter numera visar en växande oförmåga att uppfylla detta åtagande. Man klarar inte av att åstadkomma den stabilitet och den trygghet som enligt denna tankefigur krävs av den. Staten har också allt svårare att skapa den nödvändiga dialog som skall till för att medborgare skall känna sig delaktiga.

Detta är inget okänt fenomen vare sig för makthavare eller medborgare. Därför undandrar sig de personer som upptar dessa positioner allt mer detta ansvar. De gör inte detta för att de är ansvarslösa utan snarare tvärtom. De inser i allmänhet sin oförmåga att leva upp till de krav som ställs. Därför abdikerar man.

Man tar därför alla tillfällen i akt för att överlåta så många som möjligt av sina forna ansvarsområden till individerna själva och till privata intressen. De resonemang som skall övertyga och påverka makthavare och göra oss delaktiga i den gemensamma administrationen förlorar därmed all kraft och mening. Vi kan upprepa orden och vi kan föra fram åsikterna men utan verkan. Våra argument och resonemang har helt enkelt blivit kraftlösa, omoderna och irrelevanta.

Vi har i många sammanhang påvisat hur det politiska samtalet – och samtalen inom företag och verksamheter – allt mer avlägsnar sig från det som den enskilde individen ser som nödvändigt att man diskuterar och samtalar om. Vi stöds i dessa observationer av allt fler forskare och samhällsdebattörer.

Oförmågan att knyta samman övergripande åtgärder med medborgarnas vardag påverkar förstas tilliten mellan de två grupperna. Vi har därför i många av våra uppdrag kunnat konstatera att avståndet mellan ledning (de som representerar staten eller den aktuella organisationen) och medarbetare (medborgarna) ständigt ökar. Men detta är inget som oroar de inblandade. Det verkar på oss som man inför de nya förhållanden som växer fram och inför samhällets komplexitet allt mer givit upp tanken på att försöka överbrygga denna klyfta.

När man från bägge parter på detta sätt ger upp denna ambition och samtalen tystnar så medför detta också en gradvis men obönhörlig försämring av konsten att översätta privata problem till allmänna förhållanden och tvärtom. Enligt Zygmunt Bauman är detta den konst som är

livsnerven i allt samhälls- och organisatoriskt ansvar. När denna konst förloras kan något övergripande ansvar inte tas och inte heller utkrävas.

När denna förmåga förloras kan inte heller insikter om vad som uppfattas som gott och ont i det privata livet omformas till idéer om vad som kan kallas "det goda samhället". Därmed kan det naturligtvis inte heller formuleras några djupare kunskaper om vad som skulle kunna betraktas som *social ondska* och kriterier för destruktivt socialt beteende. Allt blir en fråga om privat moral och enskilda värderingar.

Storebror har förändrats

Det vacuum som uppstått genom att makthavare abdikerat har inte inneburet att de har försvunnit eller gett upp sin önskan att styra, kontrollera och bestämma. De har snarare "gått under jorden". Den mystiska makt som de utövar har heller inte försvunnit ur diskussionen. Vi återfinner i samtalen ofta en referens till något som liknar "staten" eller "ledningen". Man talar om dessa som de behärskade och försöker få kontroll över något slag av övergripande krafter som liksom en osynlig hand styr vårt liv. Dessa krafter verkar – när det talas om dem – vara totalt operonifierade. De är automatiserade och robotiserade. De existerar som om de inte vore skapade av människor utan var lagbundna och naturgivna fenomen.

För att förenkla resonemangen och undvika att hamna i denna fälla kommer jag härmed att kalla den osynliga kraft som man i sådana resonemang refererar till för "Storebror". Jag väljer begreppet Storebror för att visa att jag faktiskt talar om människor av kött och blod. Jag menar att Storebror i de existerande resonemangen kan uppfattas som en slags symbolisk rest av den politiska och statliga makt som man tidigare genom olika demokratiska institutioner kände sig delaktig i men som man nu vare sig kan påverka eller komma till tals med.

Ser man till hur makthavare agerar så kan man konstatera att Storebror inte längre ser som sin uppgift att skapa och vidmakthålla "ett tvingande system" som leder till ett gemensamt och produktivt agerande. Man anser sig inte längre behöva tvinga människor att utföra de nödvändiga sysslor som måste utföras. Dessa skall nu istället utföras av egen fri vilja

för att få tillgång till de fördelar och privilegier Storebror kan erbjuda. Detta är innebörden i de köp- och säljssystem som etableras.

Storebror tar inte längre något ansvar för samhället och människorna i stort. Man ser istället som sin uppgift att erbjuda "fria aktörer" den plats och det utrymme som de behöver för att göra det som Storebror önskar av dem. Sedan är det individens egen sak att visa sig värdig och kunnig nog att få chansen att vara med.

Min poäng är att skillnaden mot förr är att man som enskild person i dag inte längre ges möjlighet att referera till en given och på förhand definierad gemenskap – en stat – som alla har en självklar rätt att delta i. Förr var exempelvis våra fotbollslag Örgryte IS (ÖIS), Göteborgs Allmänna Idrottssällskap (GAIS) och Idrottsföreningen Kamraterna (IFK) representanter för den stadsdel eller det område i vilket de hade sina kontakter och traditioner.

I dag blir framgången för laget inte en fråga om varifrån man hämtar sina spelare utan är *en fråga om förmågan att kunna rekrytera de duktigaste spelarna från hela världen*. Storebror behöver inte längre värna om "de sina". Han behöver bara värna om de som tillfälligt deltar i laget.

Denna prestationsinriktade inställning kan inte sägas ha manipulerats fram av makthavarna. Den har så sakta vuxit fram genom en fortgående individualisering och förändrad inställning till samhället.

Förr hade människor vanligen en livslång anställning. Bosättningen varade i allmänhet livet ut. Man levde där man föddes. Företag och verksamheter kunde därför behandlas som "stater". Det var naturligt att de som representerade staten därför också skulle värna om *alla* sina medborgare. Samtidigt hade *varje* medborgare rättigheter som måste respekteras men också skyldigheter som man måste uppfylla mot det gemensamma.

Allt detta har ändrats genom medborgarnas och företagens gemensamma krav på en ökad flexibilitet och "rörlighet". Denna rörlighet som man ser som önskvärd är emellertid enbart ett *privilegium* för några få. Rörligheten kräver stora resurser och reservkapaciteter. De flesta saknar dessa. De blir bundna vid den Storebror som är välvillig mot dem, vid den plats där de finns och vid den position de har givits.

De få privilegierade har emellertid genom sin ekonomiska makt, sitt tolkningsföreträde och sina resurser kommit att definiera reglerna och livsförhållandena för majoriteten. Precis som alltid så formar de privilegierade den "stora diskursen".

Eftersom de privilegierade aktörerna vill vara mer "fria" än tidigare finns det ingen anledning för dem att formulera resonemang som refererar till någon definierad gemenskap som de av födsel och ohejdad vana kan sägas ingå i. Tvärtom – de är stolta över att ha brutit sig ur sådana fångenskaper. Det är dessutom uppenbarligen till deras nackdel att binda upp sig allt för mycket. Deras förbindelser med varandra och andra kan snart liknas vid ömsesidiga men tillfälliga överenskommelser.

Det är således utifrån dessa fria aktörers privilegierade ståndpunkter rationellt att Storebror bestämmer vem som skall uteslutas eller engageras beroende på vad Storebror anser skall utföras. För den som har resurser och möjligheter att knyta nya koalitioner och kontakter spelar det ingen roll om man tillfälligt måste flytta på sig. Man klarar sig bra ändå. Man rör sig som biet från blomma till blomma. För myrorna på marken är detta emellertid inte möjligt.

Utifrån de privilegierade aktörernas perspektiv är det således inte nödvändigt att Storebror engagerar sig i att skapa någon bestående hengivenhet eller lojalitet mot det gemensamma. Sammanhangen och koalitioner kan och skall ju ständigt växla. Ibland behöver man samarbeta med den ena och ibland med den andra. För Storebror gäller således andra regler än förr.

Storebror förväntas ställa resurser till förfogande. Storebror förväntas också förse sina skyddslingar med allt vad de behöver för att utföra verksamheten. Storebror skall stå för platsen och de redskap som behövs. Sedan är det upp till deltagarna att utföra det som skall utföras. För denna "service" har Storebror rätt att ta ut "sitt tionde" ur det resultat som skapas.

Vill någon inte vara med att leka så är detta helt ok. Protesterar man mot det som görs är också det ok. Man får då emellertid räkna med att man kanske inte blir påtänkt som deltagare någon mer gång. Konkurrens mellan deltagarna anses vara viktig för att ingen skall kunna känna sig säker och alltid göra sitt bästa.

Ibland får vi en känsla av att arbetslivet i försöken att göra allt mer med allt mindre personal kan liknas vid leken "hela havet stormar". Arbetet läggs upp så att en efter en av deltagarna slås ut i kampen med de andra. Min poäng är att Storebror genom sina privilegier har placerat sig själv utanför leken. Storebror är bara lekledare. Storebror vinner alltid.

Det förväntas således inte att Storebror skall bry sig om ifall du vinner eller förlorar på ditt kontrakt med verksamheten eller vem som vinner och vem som kommer sist. Storebror förväntas istället att vara *opartisk*. Man måste låta den bäste och mest kunnige vinna. Genom att Storebror påstår sig vara helt opartisk – viket egentligen är en illusion eftersom Storebror ensam bestämmer spelreglerna – kan man inte kalla Storebror för grym eller orättvis när det går som det går. Den som deltar vet vad man ger sig in i och får leken tåla. Man får skylla sig själv om det går gallet. För Storebror är det likgiltigt vad som händer spelarna.

Med resonemanget om Storebror vill jag enbart visa att den ekonomism som numera dominerar arbetslivet allt mer avlägsnar sig från de normer och inbyggda värderingar som vi ärvt från nationalstaten. Den typ av resonemang vi tidigare fört för att påverka och föra dialog med dem som tagit som sitt ansvar att sköta med "systemet" blir därför allt mer meningslösa och intetsägande. Det finns inget "system" som Storebror känner sig lojal mot mer än det han själv skapat. "Systemet" skapas inte längre av de styrande på samma sätt och med samma utgångspunkter som när välfärdsstaten och de stora svenska industrierna växte fram.

Det finns inte längre någon Per Albin Hansson eller Markus Wallenberg att ställa till svars. Man kan heller inte som medarbetare och medborgare längre effektivt påverka sin livssituation genom de institutioner för medinflytande som finns eftersom statens makt gått förlorad. Makthavare har visserligen fortfarande makt men inte utifrån sin position i staten. Istället så tilldelas de och tilldelar sig själva resurser som i allt högre grad *frigör dem* från det samhälle de ingår i.

Deras privilegium består i att de – till skillnad från många andra – maximalt ges möjlighet att vara fria, flexibla och rörliga. För att kunna bibehålla detta privilegium abdikerar de just nu från den typ av övergripande ansvar för "statens och medborgarnas väl och ve" som deras företrädare påtog sig. De hatar att långsiktigt binda sig med tanke på det flytande tillstånd som finns i världen.

KAN DETTA TILLSTÅND PÅVERKAS?

Transformationen

Det finns många – däribland Mats Alvesson – som ställer sig frågande till att mänskligheten genomgår en förändring som skulle kräva den typ av kunskapsbyggande insatser och nya procedurer som vi här förordar. Varför kan man inte lika gärna säga att vi i dag möter samma svårigheter och problem som vi alltid gjort? Det finns enligt dessa författare ingen anledning att hänvisa till att dagens svårigheter uppstått genom en basal förändring av förutsättningarna.

Att hänvisa till en sådan förändring medför bara enligt dem att man skapar dimridåer kring de verkliga problemen och ursäktar dem som gör ett dåligt jobb och döljer deras inkompetens. Vi ser ingen anledning att starta en sådan kritik mot makthavare och andra som sannolikt gör sitt bästa utifrån de förutsättningar som finns.

Det finns därför anledning för mig att kortfattat gå in på ett resonemang som jag hämtat från Zygmunt Bauman och som han använder för att beskriva *transformationens* karaktär. Jag menar att hans resonemang hjälper oss att avlägsna oss från den skuldbeläggning som många av dagens resonemang innehåller när saker och ting inte fungerar som man tror att de borde fungera.

Bauman hänvisar till en text av Immanuel Kant; "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht". Denna text är en profetia över en värld som Kant menar måste komma. I denna värld har det skett en *medborgerlig förening* av den mänskliga arten. Att en sådan förening måste skapas var enligt Kant naturens avsikt från första början eftersom planeten vi bebor är ett *klot*. Jordens yta är vår gemensamma egendom. Ingen av oss har därför större rätt att göra anspråk på den än någon annan medlem av mänskligheten. Ingen av oss kan lämna detta klot. Vi är dömda att leva tillsammans.

Anledningen till att Zygmunt Baumann tar upp Kants resonemang är att han anser att det illustrerar en underliggande social drivkraft som är karaktäristisk för sociala system. Insikten om vår begränsade värld leder fram till ett behov av en ökad samhällslig integration när motsättningar

och skillnader mellan oss blir alltför stora. Vi bebor samma jord. Vi tvingas därför finna konstruktiva former för att lösa vårt beroende av varandra. Vi kan inte fly från denna insikt.

Teoretiskt sett finns det ett oändligt antal alternativ för hur en sådan integration skulle kunna se ut och åstadkommas. Endast några få av dem har emellertid i historisk tid kunnat förverkligas. Ett sådant alternativ som har kommit till stånd och som – enligt Zygmunt Bauman – nu inte längre fungerar särskilt väl är en sammansmältning av nationen och staten till det vi kallar *nationalstaten*.

Nationen bygger sin existens på ett avgränsat territorium. Poängen är att detta territorium med dess innevånare kan kontrolleras fysiskt. Man kan skapa begränsningar som gör att man kan med våld och väktare kontrollera alla utträden och inträden i territoriet.

Staten är något annat. Staten bygger sin existens på en gemenskap där medborgarna garanteras vissa rättigheter och skyldigheter. Staten formar i denna anda lagar, värderingar, rutiner, riktlinjer och bestämmelser som skall gälla lika för alla. Statens starka inflytande över medborgarna bygger på att staten och dess representanter har exklusiv rätt att bruka våld. Våldsanvändningen sker i allmänhet med medborgarnas goda minne – men det behöver inte vara så. I vilket fall som helst så skyddas medborgarna genom att staten och dess representanter både har skyldighet och rätt att utöva våld för att säkra gemenskapens fortbestånd och reglernas efterföljande. Några konkurrerande våldsanvändare och institutioner accepteras inte.

När stat och nation smälter samman definieras medborgarna genom nationens gränser. De som ingår i territoriet är också medborgare i staten. Staten bygger på en skiktning mellan överhet och undersåtar. Även om det finns en sådan skiktning mellan överhet och undersåtar så är man ändå i en nationalstat jämställd på ett område. Både överhet och undersåtar ingår i den naturliga gemenskap som definieras av de gränser som formar territoriet. Som medborgare är man i princip tilldelad medborgarens alla rättigheter och skyldigheter vare sig man är överhet eller undersåte. Detta är i varje fall den tankefigur som ligger till grund för våra moderna västerländska resonemang om demokrati och förhållandet mellan det personliga och det gemensamma.

Uppkomsten av den moderna nationalstaten

För att förstå kraften i den transformation bort från nationalstaten som just nu pågår kan det vara av värde att närmare belysa hur den moderna nationalstaten uppstått och utvecklats. Detta kan hjälpa oss att förstå varför den i dag inte längre har förutsättningar att fungera som integrerande princip. Ett av många steg mot nationalstaten var enligt Zygmunt Bauman den franska revolutionen. Revolutionen gjorde slut på *ancien regime* – en korrumperad och degenererad form för integration.

Ancien regime bestod av en härskande dynasti och en aristokrati som ivrigt skummade av överskottet från de lokala gemenskaper – byar, städer och församlingar – som man regerade över. Man lade sig emellertid i övrigt inte i dessa lokalsamhällens försörjningsrutiner och dagliga angelägenheter. Revolutionen medförde att detta förhållande så småningom ersattes av en ny sorts makt – nationalstaten. I stället för en brokig samling av pålagor och privilegier infördes nya lagar som var lika för alla och som syftade till att utjämna seder och bruk mellan olika regioner inom nationen.

Dessa regleringar var emellertid inte bara ideologiskt betingade. De syftade också till att påverka produktion och distribution av det man efter revolutionen såg som "*nationella*" resurser. Genom den nya styrelseformen fick staten ett inflytande över dessa resurser och nådde in i sådana skrymslen och vrår dit den tidigare styrelseformen inte kunde och heller inte ville nå.

Zygmunt Bauman konstaterar i likhet med de flesta moderna historiker och sociologer att den underliggande drivkraften till denna förändring i första hand var *ekonomisk*. Under hela sjuttonhundratalet växte det fram nya ekonomiska krafter och idéer som allt mer frigjorde sig från den lokala nivån. Den ekonomiska utveckling som de personer som omfattade dessa idéer såg som möjlig blockerades av den lokala kontrollen i lokalsamhällena.

Denna blockering medförde att utvecklingen inom lokalsamhällena stagnerade. Samtidigt kunde de fria aktörerna utanför dessa gemenskaper göra sig rika på de lokala samhällenas bekostnad. Lokalsamhällena blev därför allt fattigare. Framväxandet av nya rikedomar som de inte fick del

av och allt större pålagor från regimen gjorde att man protesterade allt mer högljutt.

Det var emellertid inte bara de förtryckta som reagerade. Den tidens entreprenörer rasade mot de löjliga restriktioner som fanns på lokal nivå och de meningslösa privilegier som etablissemangen beviljat sig. Allt detta var något som man ansåg bromsade utvecklingen. Regimen kom därigenom att förlora sitt inflytande i alla läger. Den kom därför så småningom i vanrykte. Aristokratin och dynastin tvingades genom revolutionen att abdikera och överge de privilegier som de i praktiken redan förlorat genom upproret och den för dem ofördelaktiga ekonomiska utvecklingen.

I försöken att återskapa en enighet och en enhet av denna splittrade situation föddes enligt Zygmunt Bauman den moderna *nationalstaten*. Denna förenar nationen och nationaliteten med staten utifrån givna territoriella gränser. Statens viktigaste uppgift blev så småningom att forma, utveckla, bevara och skydda sin territoriella integritet. Det är därvid intressant att notera att nationalstaten är en europeisk och västerländsk uppfinning som sannolikt inte passar in på de flesta andra samhällen i världen. Detta kan förklara den oro som just nu präglar många områden på vår jord där människor protesterar mot att fördrivas från sina marker och tvingas acceptera en överhet de inte har tillit för.

Ett nytt styrelseskick

Staten tog i samband med övergången till en nationalstat på sig uppgiften att skapa en med konstgjorda medel planerad, övervakad och administrerad ordning för de stökiga och oregerliga människor som kom att vistas i territoriet.

I arbetet att åstadkomma en medborgerlig delaktighet i rättskipning och ämbetsutövning – och i försöken att skapa garantier för medborgarens rätt att delta i den rådgivande och juridiska administrationen – formades den politiska vokabulär och föreställningsvärld som vi fortfarande använder. Vanligen kallas denna överordnade struktur och ordning för "systemet" eller systemvärlden. Vi möter här återigen inflytandet av Emile Durkheim.

Zygmunt Bauman påpekar att det verkar som om vi nu hamnat i samma situation som den som en gång medförde nedgången för ancien régime. De ekonomiska krafterna är numera globala. Kapitalet flödar in och ut. Ekonomiska överenskommelser och koalitioner såväl som vissa privilegierade grupper av människor har resurser och möjligheter att röra sig över gränserna på bekostnad av dem som inte har samma möjligheter. Territoriet saknar numera betydelse som gräns.

Dagens entreprenörer klagar på samma sätt som före den franska revolutionen över de begränsande och nationella bestämmelser och privilegier som hindrar dem att bedriva ett effektivt företagande. De kan emellertid inte undvara nationalstaten. De är beroende av att det är ordning och reda och att det etableras säkra förhållanden inom de områden där de gör sina nedslag och vill genomföra sina affärer. De vill ha nationalstatens trygghet och säkerhet men inte dess begränsningar. De vill inte heller bli beroende av dess medborgare.

Händelserna den 11 september 2001 kommer enligt Zygmunt Bauman sannolikt att vara ett symboliskt slut på *rummets epok*. Händelsen visar att det territorium som kallas för nationalstat inte längre kan bevakas och skyddas. Det är fullt möjligt för relativt resursstarka aktörer att störa ordningen i territoriet och hota medborgarnas säkerhet. Hizbolla kan exempelvis etablera avskjutningsramper långt utanför Israels gränser och träffa mål inne i Israel och därigenom som skapa kaos i det civila livet.

Terrorister kan lätt initiera självbordsbombningar och ställa till kaos i Irak utan att bli upptäckta och utan att de kan stoppas vid någon gräns. Någon trygghet utifrån att man lever inom garanterade gränser går därför inte att få. Varje åtgärd för att med våld stänga gränserna och hindra tillträde och utträde skulle få allvarliga återverkningar på de ekonomiska aktörernas frihet utan att sådana åtgärder har förutsättningar att medföra en ökad trygghet för medborgarna.

Nationalstaten som social konstruktion blir därför allt meningslösare. Den kan inte leverera den integration, den ekonomiska expansion, den stabilitet och den trygghet som människor i vår tid efterfrågar. Den kan inte heller stödja den ekonomiska expansion som vår tids kapitalister önskar få till stånd. Den enda väg som står till buds för att bevara nationalstaten är att den utvecklas till en hårt kontrollerad polisstat som står

till förfogande för den globala affärsverksamhetens fria aktörer. Ännu är vi emellertid inte där.

Förlusten av nationalstatens styrning, stabilitet och trygghet gör att vi enligt Zygmunt Bauman för närvarande existerar i ett gränslöst och obestämt globalt landskap. Människligheten söker nu en ny övergripande integration på samma sätt som när idén om nationalstaten växte fram i samband med den franska revolutionen. I väntan på denna integration uppstår en mängd oönskade sociala fenomen och effekter. Det är dessa vi i framtiden gemensamt borde kunna analysera och försöka förstå. Låt mig illustrera detta ytterligare.

Dagens ekonomiska resonemang har givit oss en social situation som kan liknas vid en serie pokerspel med ständigt nya givar. Kravet på flexibilitet och rörlighet skapar för många en flytande och obestämd tillvaro. Aktörerna kan och vågar inte att långsiktigt binda sig. Idealet i affärsverksamheten – och kanske också i politiken – är att arbeta med ”hopande majoriteter”. Man vill känna sig fri att gå in och ut ur tillfälliga konstellationer och koalitioner utan att egentligen känna sig bunden vid någon. Långsiktiga åtaganden som man inte kan dra sig ur blir därmed av ondo.

Vad man gör under spelet förväntas inte påverka något annat än utfallet av spelet som sådant. Vi gör våra insatser, vinner eller förlorar och tar med oss resultatet in i nya spel. Illusionen består i att man tror sig om att vara oberoende och obunden av de realiteter man är med att skapa genom det spel man är med att spela.

Man förtränger det faktum som Kant påvisade – nämligen att vi egentligen bebor ett klot och att det inte finns någon stans att ta vägen om vi genom våra spel gör det obeboeligt. Precis som Kant förutspådde kan vi därför så småningom – när denna illusion punkteras – bli tvungna att välja mellan en medborgerlig förening av den mänskliga arten eller en långsiktig och gemensam förintelse.

Mot ett nytt systemtänkande

Nationalstatens princip medför således att vi ser ”systemet” som de överordnade regler och strukturer som skapas för att styra och sam-

ordna vårt beteende och skapa ordning och reda bland oss människor inom ramen för det territorium där vi vistas. Våra resonemang om hur detta system kan förändras leder i allmänhet in i utopiska föreställningar.

Topos betyder plats. Utopia kallades den plats i vilket det fulländade systemet fanns. Resonemang om det framtida ideala system som vi vill leva under blir därför alltid territoriellt definierade. Resonemangen brukar associeras med och begränsas till ett entydigt definierat territorium.

Resonemangen om det ideala systemet brukar utgå från att vägen till Utopia är slingrig och svår. Strapatserna innan man når dit är många. Den lycka som man till slut når inom Utopias gränser kan inte exporteras utanför dess gränser. Den kan inte transplanteras. Den kan än mindre slå rot i en annan jordmån eller annat klimat. Välfärden och lyckan i Utopia är – och skall bara vara – tillgänglig för dem som varit med om och bidragit till resan.

Därför medför också nationalstatens princip att maktens viktigaste verktyg inte bara är att ha legitimitet över våldsanvändningen utan också att ha legitimitet att besluta om vilka som skall *undantas* från att få vara medlemmar i "systemet". Att inte få vara medlem i systemet innebär att man fråntas sina plikter men också sina rättigheter. Att bli undantagen betyder emellertid inte att man obemärkt kan dra sig undan – tvärtom.

Att vara undantagen innebär att man är än mer oskyddad mot övergrepp och lagens långa arm. De undantagna – flyktingar i sitt eget land, avklädda, avväpnade och hjälplösa – utsätts i dag i allmänhet för lagens och maktens fulla kraft. Att peka ut undantagen och skilja dem från de andra som är medlemmar i systemet är därför den mest fruktansvärda och skrämmande straffmetod som maktens juridiska del kan använda.

Att skapa undantag förutsätter en gräns. Endast om en sådan gräns existerar kan man fastställa vilka som är inne och vilka som är ute. Nationalstaten fungerar som en symbolisk modell för hur man i sitt system kan skapa sådana gränser och därmed också riktlinjer för vem som skall vara inne och vem som skall vara ute. Vi ser hur sättande av sådana gränser dagligen demonstreras i Libanon. Är man svensk medborgare har man rätt att "komma hem" även om man inrättat sig för ett fortsatt liv i Libanon och egentligen inte tänkt sig att fortsätta att bo i Sverige. Är man

emellertid bara "vanlig" libanes kan man inte hoppas på att få fly och få sitt uppehälle någon annanstans än i Libanon.

I resonemangen om vem som är inne och vem som skall uteslutas är det lätt att få intrycket att de sociala gränser och kategorier som tillämpas är något fast och fysiskt påtagbart – exempelvis att det finns en sådan fysisk skillnad mellan libaneser och svenskar, muslimer och kristna eller mellan män och kvinnor. Det är detta grundläggande antagande som vi protesterar mot. Även om det tidigare var relevant att definiera gränser utifrån hemvisten i olika "territorier" så saknar sådana kriterier en särskiljande mening i vår globala värld. Vår utgångspunkt är istället att det sociala systemet är *oändligt och utan gräns*. Vi är alla beroende av varandra och påverkar varandra. Skiktningen i delsystem och gemenskaper uppstår och vidmakthålls genom vår kommunikation och våra språkliga konstruktioner.

Delsystem och gränser formas genom den doxa och den mening man har gemensamt. De gränser man därvid upplever har ingen fysisk motsvarighet. De skapas genom det sätt vi samtalar och resonerar om vår sociala verklighet. Våra resonemang *utesluter* några men *inkluderar* andra. I denna uteslutning *utövar vi makt*.

Uteslutningen är till nackdel för oss. Den medför att vi osynliggör det som är gemensamt. Genom detta kan vi inte förstå de sociala mekanismer som medför att vi får olika livsvillkor. Vi kan heller inte förstå de reaktioner dessa olika livsvillkor väcker hos andra. Utan en sådan förståelse kan vi inte se oss som *aktörer* i den värld som är vår. Vi blir antingen *offer* för krafter som vi inte förstår eller *åskådare* till skeenden som vi inte tror oss om att kunna påverka eller bli delaktiga i.

Att skapa en ny vokabulär

Jag och Monica strävar således med försöka få syn på en ny vokabulär för sociala system som gör det möjligt att översätta det personliga till det gemensamma. Denna kan vi emellertid inte konstruera på kammaren och i ensamhet. Den måste byggas på erfarenheter av hur vi samtalar om vårt varande i den sociala världen.

Därför har samtalen på våra möten i kunskapsabonnemanget om hur vi som enskilda personer förhåller oss till vår omvärld och hur vi ser vår roll i vårt sociala system varit så viktiga. Det är just sådana erfarenheter och funderingar över vår egen tillvaro som är de byggstenar som behövs.

Poängen med en vokabulär är förstås att den skall kunna användas för att beskriva och göra reda i något som vi tidigare inte kunnat reda i. Vi kan därför inte använda oss av den massmediala inställningen att det inte spelar någon roll *vad* vi talar om bara samtalet som sådant upplevs som spännande och intressant. Det vi talar om måste istället betyda något för oss.

Vi tror att det som skall behandlas är sociala fenomen som vi – var och en från sin horisont – tycker visar sig i vårt samspel och som vi inte kan göra reda för. Vi måste brottas med hur dessa erfarenheter och föreställningar om vår värld och dessa fenomen skall beskrivas. Vilka ord behöver användas för att göra det tydligt hur våra olika erfarenheter och de fenomen vi uppmärksammar systemiskt hänger samman med varandra? Hur kan vi översätta det personliga till det gemensamma och tvärtom?

Mats Alvesson ger exempel på några av sina observationer av sociala fenomen när han i sin bok "Tomhetens triumf" talar om grandiositet, nollsummespel och illusionsmakeri. Jag har i denna text inspirerats kraftigt av Zygmunt Baumans bok "Samhälle under belägring". Jag har i en del fall återgett hans observationer och resonemang om vår samtid närmast ordagrant.

Sådana beskrivningar är emellertid endast åskådarens observationer. De är i och för sig intressanta och värdefulla att ta del av. De belyser "Systemet" men inte det systemiska. Att stanna vid en sådan förståelse är för många av oss otillfredsställande. Också vi blir då åskådare och kommentatorer snarare än aktörer.

Med aktör menar jag då inte att vi nödvändigtvis måste agera och aktivt medverka i ett skeende. Detta är förstås omöjligt i de flesta fall. Med aktör menar jag istället att vi kan formulera berättelser och beskrivningar om fenomenen som gör det möjligt för oss att *se oss själva* som aktörer i det sociala drama som frambringar de fenomen vi utforskar.

Sådana berättelser kan enbart skapas genom att vi utifrån konkreta exempel knyter samman våra personliga erfarenheter och tankar med det

skeende som vi gemensamt uppfattar oss vara en del av. För detta behöver vi en vokabulär avsedd just för detta. Vi är tråkigt nog bara i början av detta arbete men vi räknar med att fortsätta i denna riktning så länge som vi orkar. Därför är denna konferens viktig.